

Vizi László Tamás¹⁹⁰: A történelmi traumák interpretálása a magyar középiskolai történelem tankönyvekben

Absztrakt: A tanulmány a magyar történelem hat nagy történelmi traumájáról készült reprezentatív felmérés eredményét mutatja be arra koncentrálva, hogy ezek a történelmi traumák miként jelennek meg a hazai középiskolai történelemkönyvekben. A rendkívül részletes, adatokban gazdag és informatív elemzés adatsorai egyértelműen azt reprezentálják, hogy az említett hat történelmi trauma közül közvetlenül és explicite a megkérdezettek azokat tartották a legmeghatározóbbnak, amelyek időben hozzánk legközelebb állnak. Ezek közül is kiemelkedik a trianoni békediktátum, amelyet így vitathatatlanul a legnagyobb, legmélyebb és máig ható történelmi traumának tekintettek a válaszadók. A tanulmány első részében a vizsgált és elemzendő kérdések a következők: A történelmi traumák jelenleg is milyen hatással vannak a magyar társadalom különböző csoportjaira? Kik és milyen szempontok szerint tekintik ezeket Magyarország legnagyobb tragédiáinak? Milyen gyakran jutnak eszükbe a válaszadóknak ezek a történelmi traumák? Milyen következményekkel jártak ezek a traumák Magyarországra további sorsára? Súlyosságukat tekintve összehasonlíthatók e ezek más európai országok traumáihoz? Túl tudott e lépni a magyar társadalom ezeken a történelmi sokkhatáson, s tudják e objektívan, történelmi távlatból szemlélni ezeket az eseményt? A tanulmány második részében az egyes történelmi traumáknak a magyar középiskolai történelemkönyvekben történő megjelenése kerül a vizsgálat fókuszába. Képesek e ezek a tankönyvek a történelmi traumákat a maguk teljességében bemutatni, fel tudják e oldani a tanulóknak megfogalmazódó kérdéseket? Alkalmasak e arra, hogy egészséges történelemszemléletet közvetítsenek, s nem utolsósorban milyen felelőssége van a történelemtanároknak akkor, amikor ezekről a történelmi traumákról tanulóiknak beszélnek, s azokat szembesítik mindezekkel.

A vizsgált hat történelmi trauma és a vizsgálat eredményei

A "Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2. A-11/1/KONV-2012-0069" számú projekt, 4. alprojektjének keretében a Dr. Bordás Sándor klinikai pszichológus, tanszékvezető főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola – Székesfehérvár) által vezetett kutatócsoport hat magyar történelmi trauma feldolgozását és elemzését készítette el és publikálta: a tatárjárást, a török hódoltságot, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését, az 1920-as trianoni döntést, a második világháború utáni kommunista diktatúrát, valamint az 1956-os forradalmat.¹⁹¹

A rendkívül részletes, adatokban gazdag és informatív elemzésből most csupán azokra az adatsorokra támaszkodunk, amelyek a fent említett hat történelmi traumára közvetlenül és explicite fókuszáltak, s egyrészt szembesíteni kívánjuk azokat a jelenleg a középiskolákban használatos történelemkönyvek ismeretanyagával, másrészt keressük a választ arra a kérdésre, hogy történelemtankönyveink ezeket a magyar történelmi traumákat miként és milyen módszerekkel dolgozzák fel.

Elsőként vizsgáljuk meg, milyen válaszokat adtak a megkérdezettek arra a kérdésre, hogy a felsorolt és vizsgált magyar történelmi traumák milyen hatással vannak a mai Magyarország lakosságára? A több mint ezerfős, reprezentatívnak tekinthető válaszadói kör az 1-től 5-ig terjedő skálán átlagát tekintve a tatárjárást 1,9-re, a török hódoltságot 2,6-re, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését 3,3-re, a trianoni békediktátumot 4,4-re, a második világháború utáni kommunista

¹⁹⁰ PhD. történész, jogász, Kodolányi János Főiskola, Oktatási rektorhelyettes, főtisztviselő, főiskolai tanár
lvizi@kodolanyi.hu, oktrh@kodolanyi.hu

¹⁹¹ Bordás Sándor, Kontó Gizella, Ujma Péter (2014): Történelmi traumáink; Adatok a mai vélemények tükrében. In. Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében. Szerk. Ujváry Gábor. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 75-252.

diktatúrát 4,2-re, az 1956-os forradalmat 4,1-re értékelte.¹⁹² Jól látható tehát, hogy a 20. századi történelmi traumák messze „vezetnek”, s ezek közül is kiemelkedik a trianoni békediktátumnak, mint történelmi traumának a ténye. Ezekhez a 20. századi eseményekhez képest az időben egyre távolabb lévő történelmi események (traumák) egyre alacsonyabb értékeket kaptak.

Trendjeiket illetően hasonló eredmények születtek akkor is, amikor a hat történelmi eseményt abból a szempontból kellett a válaszadóknak minősíteniük, hogy melyiket tekintik Magyarország története legnagyobb tragédiájának.¹⁹³ A trianoni békediktátum itt is messze első helyen szerepelt, míg a másik két 20. századi történelmi esemény egy-egy tized eltéréssel csaknem azonos megítélést kapva a második és a harmadik helyen végzett. De nagyságrendileg ugyan ilyen eredmények születtek akkor is, amikor arra a kérdésre kellett választ adni, hogy melyik történelmi esemény (trauma) milyen gyakorisággal jut eszébe a válaszadóknak.¹⁹⁴ Hasonló a válaszadói trend a történelmi esemény (trauma) súlyosságának megítélésével kapcsolatosan is. A válaszadók itt arról is állást foglaltak, hogy az adott történelmi trauma milyen mértékben hasonlítható össze más európai nemzetek által elszenvedett traumákkal. A magyarság egyedi szenvedéseit más nemzetekhez viszonyítottan érintő vizsgálat élén továbbra is Trianon áll az első helyen, amit az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése és a 2. világháború utáni kommunizmus időszaka követ.¹⁹⁵

A kutatócsoport arra is kereste a választ, hogy a reprezentatív válaszadói kör szerint a magyar lakosság túllépett-e ezeken a történelmi traumákon, és képes-e azokat objektíven, történelmi távlatból szemlélni.¹⁹⁶ Az eredmények maximálisan visszaigazolták az előzőekben vázoltakat. Azaz minél távolabbi történelmi eseményről (traumáról) van szó, annál inkább feldolgozottnak tekinti azokat a magyar lakosság, míg a hozzájuk időben közelebb álló eseményekkel kapcsolatosan már mindez nem mondható el. A 20. századi magyar történelmi traumák közül magasan vezetve a trianoni békediktátum okozta történelmi trauma a leginkább feldolgozhatatlan, amit a 2. világháború utáni kommunizmus időszaka és az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése követ.¹⁹⁷

A történelmi traumák és az általuk kiváltott érzelmek relációját vizsgáló kérdésre adott válaszok eredményei közül a kiugró értékek ismételtén a 20. századi traumákat emelik ki. Itt is Trianon áll az első helyen, amit ezúttal az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése és csak kismértékben lemaradva tőle, a 2. világháború utáni kommunizmus időszaka követ.¹⁹⁸

A felmérés eredményei tehát mindenképpen szükségessé teszik, hogy vizsgálat alá vonjuk azokat a középiskolai tankönyveket, illetve azoknak az említett történelmi eseményekkel kapcsolatos részeit, amelyek e történelmi traumákat ismertetik és feldolgozni próbálják.

A vizsgálat alá vont középiskolai történelemkönyvek

Száray Miklós (2006): *Történelem II. Középiskolák*, 10. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest.

Száray Miklós (2007): *Történelem III. Középiskolák*, 11. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest.

Száray Miklós, Kaposi József (2006): *Történelem IV. Középiskolák*, 12. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest.

¹⁹² Uo. 98.

¹⁹³ Uo. 103.

¹⁹⁴ Uo. 107.

¹⁹⁵ Uo. 117.

¹⁹⁶ Erre vonatkozóan lásd Dr. Bordás Sándor, Glavanovics Andrea szerk. (2015): *Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.

¹⁹⁷ Bordás, Kontó, Ujma (2014): 121.

¹⁹⁸ Uo. 126.

A tatárjárás, mint történelmi trauma a középkorai történelemkönyvekben és a történelemoktatásban

Az 1241-42-es tatárjárás eseményeit a tankönyv egy lecke keretében mutatja be és dolgozza fel.¹⁹⁹ A szerző a törzsanyagban részletesen ismerteti a Magyar Királyság tatárjárást megelőző belpolitikai helyzetét és viszonyait. Kiemelve ezek közül is leginkább IV. Bélának a királyi hatalom tekintélyét visszaállítani akaró törekvéseit, a király és a bárók illetve a szerviensek között ebből adódó konfliktusokat, valamint a kun kérdést.²⁰⁰ Utóbbi problematika érzékeltetésére részleteket közöl Rogerius váradi kanonok *Siralmas ének* című munkájából.²⁰¹ Az 1241-es tatár támadást, annak irányait, katonai intenzitását, a lehetséges védekezés módozatait és lehetőségeit külön bekezdés tárgyalja. A források között bemutatásra kerül a mongol harcosok viselete, fegyverzete, térképen bemutatva a tatár főerők mozgása, valamint az 1241. április 11-i muhi csata Rogerius általi leírása és az összecsapás vázlata.²⁰²

A tatárjárás trauma jellegét „A pusztítás mértéke – az ország etnikai viszonyai” címmel külön alfejezet mutatja be. Ezt megelőzően azonban már utalás történik erre akkor, amikor a tatárok 1242. márciusi kivonulása kapcsán a szerző megjegyzi, hogy a tatárok „foglyok tömegét magukkal hurcolva”²⁰³ vonultak ki az országból. Ennek illusztrálására képi forrást is alkalmaz.²⁰⁴ A tatárjárás okozta becsült demográfiai veszteséget és annak nagyságrendjét, valamint arányait számadatokkal érzékelteti és grafikonon is látványossá teszi.²⁰⁵ Majd helyesen állapítja meg, és részletesen elemzi, hogy mindez milyen kedvezőtlen következményekkel járt az ország nemzetiségi (etnikai) viszonyaira.²⁰⁶

A fentiekből is jól látszik, hogy a tankönyvíró a tatárjárást, mint történelmi traumát hitelesen, tárgyyszerűen, forrásokkal alátámasztva mutatja be. De akkor mi a magyarázata annak, hogy a magyar történelmi traumákat vizsgáló reprezentatív felmérés szerint a válaszadók a tatárjárást minden szempontból a hat történelmi trauma közül a leghátrább sorolják? Álláspontunk szerint ez csak részben magyarázható azzal, hogy a tatárjárás időben a legtávolabbi esemény. A kérdésre a lehetséges további válaszok a következők:

1. Az ország etnikai képe ugyan jelentősen módosult, de a magyarság továbbra is megtartotta dominanciáját. (Kb. 80%)
2. A keletről betelepült népek (besenyők, kunok) gyors ütemben összeolvadtak a magyarsággal.
3. A betelepített új etnikumok jelentős részben az ország azon területeire érkeztek, amelyek eddig a magyarság által csak gyéren voltak lakottak. (peremterületek)
4. A tatárjárást követő uralkodói intézkedések hatására a belső feszültségek jelentősen csökkentek, érzékelhetővé vált a gazdasági fejlődés.
5. A tatárjárás történelmi traumáját jelentős mértékben tompította a közgondolkodásban kialakult azon pozitív kép, amelynek eredményeként kialakult a „második honalapító” mítosza, s az a tudat, hogy a magyarság történelmi távlatban végső soron sikeresen vészelté át a tatárjárás megrázkódtatását.

¹⁹⁹ Száray Miklós (2006): *Történelem II. Középkorok*, 10. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest. 93-99.

²⁰⁰ Uo. 93., 99.

²⁰¹ Uo. 94.

²⁰² Uo. 93-96., 99.

²⁰³ Uo. 93.

²⁰⁴ Uo. 97.

²⁰⁵ Uo. 93., 97.

²⁰⁶ Uo. 93-94., 97.

A török hódoltság, mint történelmi trauma a középiskolai történelemkönyvekben és a történelemoktatásban

A török hódoltság időszakát a „Magyarország a kora újkorban” című fejezet nyolc leckéje²⁰⁷ tárgyalja. Az utolsó, nyolcadik „A török kor mérlege” címet kapta.²⁰⁸ Itt kerülnek tárgyalásra a török kor népesedési, demográfiai, társadalmi, gazdasági következményei, valamint a településszerkezetre és a kultúrtájra gyakorolt hatásai.

A török hódoltság időszakát, mint történelmi traumát leginkább a „Népesedési helyzet” című alfejezetben ragadhatjuk tetten.²⁰⁹ Itt kerül megemlítésre és kiemelésre az a hatalmas embervesztés, ami a magyarságot a török kor hatásaként érte. A számok döbbenetesek, hiszen egyrészt elveszett százötven év természetes népszaporulata, másrészt pedig a Mátyás-kor és a 18. század eleje közötti évszázadok során a magyarság létszáma nemhogy nem növekedett, hanem abszolút értelemben még csökkent is. Miközben Európa nyugati felében a lakosságszám jelentősen növekedett. A tankönyvszerző helyesen állapítja meg továbbá, hogy a veszteségek „elsősorban a magyar népeiséget érték”²¹⁰ aminek aztán az lett a közvetlen következménye, hogy az elnéptelenedett területekre érkező bevándorlók megváltoztatták az országon belüli etnikai határokat. Ennek pedig a későbbi évszázadokra viszonyítottan lett beláthatatlan következménye.

Összegezve a török kort, mint történelmi traumát, megállapíthatjuk, hogy töröktől visszafoglalt ország kb. 3.5 - 4 milliós népességet számlált, ami alig haladta meg a 15. század végi Magyarország lélekszámát. A betelepítések, a spontán betelepülések és nem utolsósorban a 18. században jól érzékelhetően emelkedő természetes népszaporulat hatására azonban a század végére jelentősen megváltoztak az ország demográfiai viszonyai. A II. József rendeletére 1784-85-ben végrehajtott népszámlálás adatai szerint a Magyar Korona (Szent Korona) országainak összlakossága elérte a 9.5 millió főt, ami 31 fős négyzetkilométerenkénti népsűrűséget jelentett. A Magyar Korona országainak összlakossága a 18. század végére elérte a tízmillió főt, s ezzel a lélekszámmal a Habsburg Birodalomnak nemcsak területileg, hanem népességét tekintve is legjelentősebb területévé vált.²¹¹ A 18. században azonban jelentős etnikai átrendeződés is végbement az országban. Míg a 15. század végén az összlakosság 75-80%-át a magyarság tette ki, a 18. század végére ez az arányszám mélyen 50% alá csökkent és Horvátországot, valamint a Katonai Határőrvidéket is számolva, még a 40%-ot sem érte el.²¹² Ezáltal az összefüggő magyar nyelvterületek lényegesen leszűkültek, a magyarság területi elhelyezkedése pedig jelentősen átalakult, s elsősorban az ország középső területeire és az itt található vármegyékre koncentrálódott. Az ország soknemzetiségűvé vált, s etnikai viszonyainak arányait kisebb változtatásokkal ugyan, de egészen a 20. századig megőrizte.²¹³

²⁰⁷ Uo. 205-254.

²⁰⁸ Uo. 249-254.

²⁰⁹ Uo. 249.

²¹⁰ Uo. 249.

²¹¹ Benda Kálmán (1980): Népeség és társadalom a 18.-19. század fordulóján. In. Mérei Gyula főszerk. Vörös Károly szerk. Magyarország története V. kötet. 1790-1848. Akadémiai Kiadó, Budapest. 426-427.; Dobszay Tamás, Fónagy Zoltán (1998): A rendi társadalom felbomlása. In. Gergely András szerk. (1998): 19. századi magyar történelem 1790-1918. Korona Kiadó, Budapest. 57.; Fodor Pál, Oborni Teréz, Pálffy Géza (2000): Népeség, etnikumok (1526-1699). In. Szentpéteri József főszerk. (2000): Magyar Kódex 3. Magyarország művelődéstörténete 1526-1790. Kossuth Kiadó, Budapest. 341.; Katus László (2000): Népeség, etnikumok (1699-1790). In. Szentpéteri József főszerk. (2000): Magyar Kódex 3. Magyarország művelődéstörténete 1526-1790. Kossuth Kiadó, Budapest. 345-362.; Vizi László Tamás (1996): A magyarországi és az erdélyi nemesség a XVIII-XIX. században. In. Dr. Szalai Károly szerk. (1996): Magyarság, fehérvári polgárság. Székesfehérvár. 13-14.

²¹² Katus (2000): 345-346.; Dobszay, Fónagy (1998): 82-83.

²¹³ A Kárpát-medencében a 18. század folyamán elmélyült etnikai átrendeződés és ezzel párhuzamosan a magyarság térvészése döntően egy hosszabb, a 15-16. század fordulóján elkezdődött folyamat eredménye volt. Annak a következménye, hogy a háborúk és a hódoltság viszonyai elsősorban a síkságokat lakó magyar etnikumot sújtották.

A török kor okozta történelmi traumát álláspontunk szerint a válaszadók körében az alábbi szempontok tompították:

1. A török kor a jelentős anyagi, és emberveszteségek ellenére is a történelmi tudatban egy dicső korszakként rögzült. Ezt segítették elő a korszakról készült szépirodalmi feldolgozások és történelmi munkák egyaránt. Gondoljunk itt például a végvári vitézek hősiességét megörökítő munkákra, a magyarság török ellenes harcaira, Balassi Bálint vagy Tinódi Lantos Sebestyén költeményeire, vagy éppen Gárdonyi Géza Egri csillagok című történelmi regényére. De a sort hosszan lehetne folytatni.
2. A magyarságnak végül is sikerült megmaradnia, a Török Birodalom a balkáni országokkal ellentétben nem tudta meghódítani az egész országot, ami mindenképpen jelentős eredménynek tekinthető.
3. Kialakult az a kép, amelynek következtében a közgondolkodásban Magyarország, mint Európa védőbástyája jelent meg, s ez mindenképpen erősítette a magyar nemzeti tudatot.
4. A Habsburg-ellenes mozgalmak részsikerei szintén a nemzeti tudat megerősítésének irányában hatottak.
5. A török kor eredményeként létrejött az Erdélyi Fejedelemség, amely hosszú időn keresztül a magyar államiség letéteményeseként szerepelt.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése, mint történelmi trauma a középiskolai történelemkönyvekben és a történelemoktatásban

A felmérésben résztvevő válaszadók a hat történelmi trauma közül a harmadik helyre sorolták az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését.

Magát az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot a középiskolák 11. évfolyamán a „A reformkor és a forradalmak kora (1820-1849)” című fejezet részeként, három lecke keretében tanulják a fiatalok.²¹⁴ Magából az eseményorból a tankönyvszerző történelmi traumaként érthető módon a szabadságharc leverését jelöli meg. Erre utal a lecke címének második része is, amelyben a „tragikus vereség” kifejezés szerepel.²¹⁵ Ugyanakkor jelentősen oldja a trauma jellegét a lecke utolsó bekezdése: „A szabadságharcot leverték, ehhez azonban a korszak két nagyhatalmának az összefogására volt szükség. Az ország önmagának és ellenségeinek is bebizonyította élni akarását és életerejét. Amikor az 1848 áprilisában békésen megvalósuló alkotmányosság védelmében háborúra kényszerült, rövid idő alatt ütőképes hadsereget teremtett, s ellátására hadiipart hozott létre. Kialakult az önálló magyar pénzrendszer, s a szabadságharc végére a nemzetiségekkel való megegyezés is kibontakozni látszott. Mindezek eredmények miatt 1848-1849 történelmünk legfényesebb lapjaira tartozik.”²¹⁶ Jól jelzi az elmúlt évtizedek magyar történetírásában elért eredményeknek a tankönyvekben történő megjelenését, hogy szó sem esik Görgey Artúr „árulásáról”, amely évtizedeken keresztül a marxista történetírás és tankönyvírás egyik sztereotípiájaként szerepelt.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését kísérő megtorlásokat, amely szintén a magyar történelmi traumák közé sorolandó, már egy másik nagy fejezet [A polgárosodás és a modernizáció kora Magyarországon (1849-1914)] első leckéjének (Az önkényuralom kora) bevezető bekezdése tárgyalja. Fontos megjegyezni, hogy a tankönyvszerző nemcsak az 1849. október 6-i aradi és pesti kivégzéseket említi, hanem számszerűsíti a kivégzettek számát és felsorolja a megtorlás egyéb módozatait (bebörtönzések, nyilvános és megalázó büntetések, kényszersorozások) is.²¹⁷

Amik a fentiekén kívül az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverésének történelmi traumáját oldják, a következők:

²¹⁴ Száray Miklós (2007): Történelem III. Középiskolák, 11. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest. 145-168.

²¹⁵ Uo. 161.

²¹⁶ Uo. 162.

²¹⁷ Uo. 223.

1. A téma politikatörténetének és hadtörténetének rendkívüli alapozottsággal történt feldolgozottsága.²¹⁸
2. A bécsi kormányzat birodalmi centralizációs és neoabszolutisztikus törekvései végeredményben nem jártak sikerrel. Magyarországot nem sikerült beolvasztani a birodalomba. Bécsnek visszakoznia kellett, s rákényszerült a magyarokkal történő kiegyezésre.
3. A kiegyezés eredményeként 1848-49 számos vívmányát és eredményét sikerült átmenteni az 1867 utáni évekre, évtizedekre.
4. Az 1867 utáni évtizedek Magyarország tekintetében sikerévek voltak. Kialakult egy modern polgári állam, erős gazdaság, amit 1848-49 alapozott meg.
5. 1848-49 erőfeszítései, áldozatai nem voltak hiábavalóak, eredményei 1867 után beérték és realizálódtak.
6. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, illetve annak leverése és brutális megtorlása a magyarság számára komoly nemzetközi presztízst teremtett. Ebben nagy szerepe volt a külföldre került magyar katonai és politikai emigrációnak is.
7. 1848-49-re úgy tekint a magyarság, mint a közelmúlt magyar történelmének legsikeresebb időszakára. Amikor megteremtődött a nemzeti egység, amire büszke lehet minden magyar, amelyet örömmel lehet megünnepelni.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve annak leverése, mint történelmi trauma a középiskolai történelemkönyvekben és a történelemoktatásban

A Kádár-rendszer évtizedeiben következetesen ellenforradalomnak minősített és tabu témának tekintett 1956-os forradalom és szabadságharcot és annak leverését követő megtorlást, mint történelmi traumát a középiskolák 12. évfolyamán két leckényi terjedelemben tárgyalja a tankönyv.²¹⁹ A leckében tárgyalásra és bemutatásra kerülnek a forradalom kirobbanásának nemzetközi és hazai előzményei, a forradalom kitörésének részletei, a budapesti és legfontosabb vidéki helyszínei, a hatalom meghátrálása következtében elért és kivívott eredmények, sikerek. Ezeket számos forrás teszi még árnyaltabbá és feldolgozhatóbbá.

Az események történelmi traumára utaló első jeleként a tankönyvszerzők megemlítik az 1956. október 25-i, kb. 200 halálos áldozatot követelő Parlament előtti vérengzést, valamint a harcok budapesti folytatódását.²²⁰ A forradalom leverését, mint az eseménysor következő történelmi traumáját a lecke befejező bekezdése tárgyalja.²²¹ Itt kerülnek említésre a második szovjet bevonulást megelőző, és a magyarországi eseményeket lényegében eldöntő nemzetközi események. Nevezetesen a szuezi válság és az USA be nem avatkozásáról szóló nyilatkozatai, valamint a Szovjetunió által képviselt valódi szándékok. A tankönyvszerzők az 1956. november 4-i szovjet beavatkozást teljesen ténszerűen „nyílt szovjet támadás”-nak minősítik. Az esemény trauma jellegét tovább fokozzák a következő kifejezések: döntő szovjet túlerő, a csupán kézfegyverekkel felszerelt felkelők, komoly veszteségek, valamint az egyenlőtlen küzdelem. A forradalom leverését tárgyaló fejezet rész utolsó bekezdése egyrészt leszögezi a trauma tényét és okát, másrészt viszont utal 1956 utóéletére: „A forradalom és szabadságharcot a szovjet túlerő leverte, de emléke kitörölhetetlen maradt, s jelentősen befolyásolta hazánk további történelmét.”²²²

A forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlást már a következő lecke tárgyalja külön alcím alatt.²²³ Ezt azonban rendkívül szűkszavúan és csak minimális adatolással teszi. Megemlíti az események ellenforradalommal való minősítését, az új karhatalomnak a megszervezését, majd

²¹⁸ Lásd erre vonatkozóan a teljesség igénye nélkül Kosáry Domokos, Spíra György, Gergely András, Bona Gábor, Hermann Róbert, Csikány Tamás, Kedves Gyula munkáit.

²¹⁹ Száray Miklós, Kaposi József (2006): Történelem IV. Középiskolák, 12. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest. 196-206.

²²⁰ Uo. 196.

²²¹ Uo. 197.

²²² Uo. 197.

²²³ Uo. 202.

egyetlen általánosító mondattal utal a megtorlásokra: „1957-től megkezdődtek a forradalom résztvevői elleni perek.”²²⁴ A lecke törzsanyagában csak a Nagy Imre és társai elleni pert nevesíti, és sorolja fel a zárt tárgyaláson halálra ítélték és kivégezettek neveit. A per többi vádlottjáról csupán annyit közöl nevük ismertetése nélkül, hogy ők „többéves börtönbüntetést kaptak.”²²⁵ A források között aztán további információk olvashatók a Nagy Imre-perről. Annak körülményeiről, a hatalom által történt hazai és külföldi interpretációjáról. De részleteket találunk Kádár Jánosnak Nagy Imréről szóló nyilatkozataiból, az ítéletről és Nagy Imrének az ítélethirdetés utáni beszédéből, valamint fotót a bíróság előtt álló Nagy Imréről.²²⁶

A megtorlásra való számszerű utalást a leckéhez kapcsolódó feldolgozandó források között lehet megtalálni táblázat formájában. Ebben szerepel a kivégezettek (kb. 350 fő) bebörtönzöttek (kb. 22 000 fő) internáltak (kb. 13 000 fő) és menekültek (kb. 200 000 fő) becsült száma.²²⁷ A tankönyvírók által használt „menekültek” fogalommal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy rájuk egy képpel is történik utalás, ahol azonban megjelenik rájuk vonatkoztatva az „emigráns” fogalom is.²²⁸ Az azonban nem hangzik el, hogy őket a hatalom egyszerűen csak „disszidenseknek” nevezte évtizedeken keresztül.

Érdemes megemlíteni azt is, hogy az ítéleteket hozó népbíróságokról, annak tagjairól, az eljárás menetéről, az úgynevezett „szocialista bíraskodásról” érdemi információ sem a lecke törzsszövegében, sem a források között nem történik említés.

Összehasonlítva a korábban bemutatott traumákra vonatkozó összegzésekkel, amelyek végső következtetései a traumák ellenére számos, a jövőre vonatkozatható pozitívumot is felsoroltak, az 1956 utáni megtorlással foglalkozó alfejezetet záró bekezdése ilyen nem tartalmaz: „A későbbiekben a forradalom tabuvá vált, s ellenforradalomként is csak a kiválasztottak szólhattak róla, akik a történeteket egyre inkább elferdítették. Ahogy telt az idő, úgy vált a hivatalos történetírás lapjain a forradalom köztörvényes bűnözők kegyetlenkedéseivé.”²²⁹

Összegezve elmondható, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharcot, annak leverését, majd az azt követő megtorlásokat, mint nemzeti traumát leginkább az alábbi tényezők erősítik:

1. Az események hiteles, objektív feldolgozása évtizedekig nem történt, nem történhetett meg. 1956-tal csak az állampárt erre kijelölt politikusai, történészei²³⁰ foglalkozhattak, akik a tényeket tudatosan elferdítették. Az 1956-os forradalom és szabadságharc valós történéseinek publikálására Magyarországon csak a rendszerváltoztatást közvetlen megelőzően, illetve azt követően került sor.²³¹
2. Az események privát és a hivatalos megítélésének teljes diszharmóniája.
3. Az 1956-os eseményekben játszott szerepük miatt kivégezettek magas száma. Összehasonlítva a korábbi forradalmak és függetlenségi harcokat követő megtorlások áldozatinak számával.

²²⁴ Uo. 202.

²²⁵ Uo. 202.

²²⁶ Uo. 206.

²²⁷ Uo. 203.

²²⁸ Uo. 204.

²²⁹ Uo. 202.

²³⁰ Erre vonatkozóan lásd: Berecz János (1969): *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* (1956). Harmadik, bővített kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest.; Rényi Péter szerk. (1981): *Ez történt*. Cikksorozat az 1956-os ellenforradalomról. Népszabadság-Kossuth Könyvkiadó.; Geréb Sándor, Hajdú Pál (1986): *Az ellenforradalom utóvédharca*. 1956. november – 1957. március. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.; Hollós Ervin, Lajtai Vera (1982): *Hidegháború Magyarország ellen/1956*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.; Hollós E.: *Kik voltak, mit akartak?*, Kossuth Kiadó, 1967. Hollós Ervin, Lajtai Vera (1986): *Köztársaság tér 1956*. Harmadik, változatlan kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest.; Hollós Ervin, Lajtai Vera (1981). *A nemzetközi osztályharc és Magyarország 1956 őszén*. Párttörténeti Közlemények, 27. évf. 1981. 3. sz. 3-50.; Hollós Ervin, Lajtai Vera (1986): *Drámai napok*, 1956. október 23. – november 4., Kossuth Kiadó, Budapest.

²³¹ Lásd erre vonatkozóan a teljesség igénye nélkül Rainer M. János, M. Kiss Sándor, Horváth Miklós, Gosztanyi Péter, Szokolczai Attila és Tulipán Éva munkáit.

4. A forradalmat nem lehetett megünnepelni, arról hivatalosan nem lehetett megemlékezni.
5. Az 1956-os hősookról és mártírokról évtizedeken keresztül beszélni sem lehetett, nem hogy megemlékezni. Őket köztörvényes bűnözőknek, felforgató ellenforradalmároknak állította be a hatalom.
6. 1956 ellentétben 1848-49-cel, nélkülözte a nemzeti egységet.
7. A hőn áhított függetlenség és semlegesség nem valósult meg.
8. A kádári konszolidáció nem volt mérhető és közel sem volt összehasonlítható egy 1849-ben levert, majd 1867-ben, a hatalommal kiegyezett ország viszonyaival, fejlődési lehetőségeivel.

A második világháború utáni kommunista diktatúra, mint történelmi trauma a középiskolai történelemkönyvekben és a történelemoktatásban

A második világháború utáni kommunista diktatúrát, mint nemzeti traumát a válaszadók szinte azonos mértékben értékelték, mint az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését és az azt követő megtorlást. A tárgyalat korszakot, az előzményekkel együtt a középiskolák 12. évfolyamán három leckényi terjedelemben tárgyalja a tankönyv.²³² Ennek keretében az 1944 decemberétől 1956 őszéig terjedő időszak kerül a vizsgálódás fókuszába. Különös tekintettel Magyarország szovjet megszállására, az ideiglenes kormány megalakulására és tevékenységére – kiemelve az 1945-ös földosztást és annak árnyoldalait – az 1945-ös választásokra, azok eredményeire, az ország gazdasági helyzetére, a Magyar Kommunista Párt szálámpolitikájára, a Kisgazdapárt szétverésére, az 1947-es választásokra, a „fordulat évére”, a totális kommunista diktatúra kiépítésére és annak jellemzőire. Utóbbi kapcsán külön alcím alatt kerül tárgyalásra a szovjet típusú iparosítás és kollektivizálás, az intézményesített terror, a kommunista kultúrpolitika és személyi kultusz, valamint a Rákosi-Nagy Imre ellentét, s ennek 1953 és 1955 közötti fejleményei. A tankönyvi törzsanyagot számos írásos és képi forrás egészíti ki, ami hűen adja vissza ezeknek az éveknek a valós viszonyait.

A korszak trauma jellegét mindhárom tankönyvi lecke pontosan érzékelteti. Nevezetesen azt a tudatos és a szovjet politika által vezényelt politikai akciósorozatot, amelynek következtében Magyarországon felszámolták a többpárti demokráciát, intézményesítették a terrort, bolsevizálták és a keleti tömbbe integrálták az országot.

A második világháború utáni kommunista diktatúra történelmi trauma jellegét a következő tényezők erősítik:

1. A vesztes második világháború után rövid időre megnyíló demokratikus fejlődés a szovjet megszállás és a Magyar Kommunista Párt agresszív és erőszakos fellépése miatt megszakadt, és hosszú évtizedekre annak lehetősége is megszűnt.
2. Az egy párti diktatúra életidegen volt a magyar politikától és társadalomtól.
3. A szovjet mintára kialakított személyi kultusz.
4. A tulajdonviszonyok megváltoztatása, a magántulajdon erőszakos felszámolása.
5. Az ország szovjet típusú átrendezése. A nyugati kultúrkörtől és civilizációtól való elszakíttottság.
6. A történelmi egyházak üldözése.
7. A kommunista kultúrpolitika.
8. A magyar családok százezreit megnyomorító intézményesített terror. A félelem légkörének kialakítása.
9. A Szovjetunióval való teljes gazdasági, politikai, katonai kiszolgáltatottság.
10. A korszak trauma jellegét erősíti továbbá a levert 1956-os forradalom, amely a rendszer változtathatatlanágát sugallta még akkor is, ha a Rákosi-rendszerhez képest a Kádár-rendszer puhább diktatúrát jelentett, s bizonyos kérdésekben megengedőbbnek bizonyult, mint a Rákosi fémjelezte előzménye.

²³² Száray, Kaposi (2006): 178-195.

A trianoni békediktátum, mint történelmi trauma a középiskolai történelemkönyvekben és a történelemoktatásban

A bevezetőben ismertetett hat történelmi trauma közül minden kérdéstípusra vonatkozathatóan a trianoni békediktátum került az első helyre. A megkérdezett válaszadók a magyar történelem legnagyobb, máig ható, feldolgozatlan és mással össze nem hasonlítható traumaként értékelték Trianont. Olyannak, amilyenhez hasonlót más európai országok nem éltek át.

Magával a trianoni békeszerződéssel a középiskolák 12. évfolyamán oktatott tankönyv egy leckéje foglalkozik.²³³ Trianon nemzetközi és hazai történelmi előzményeivel további hat, melynek során ismertetésre kerülnek az első világháborút lezáró Párizs környéki békék, Magyarország vonatkozásában az első világháborús vereség, az azt követő forradalmak és az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása.²³⁴ Ezt követően, a kronológiai rendet követve kerül tárgyalásra a trianoni békediktátum.

Elsőként a magyar béke delegáció érvrendszerét ismertetik a szerzők. Ezt alátámasztandó a források között közlik az antant álláspontját, a Teleki Pál nevéhez fűződő „vörös térképet”, s részleteket a magyar béke delegáció elnökének, gróf Apponyi Albertnek 1920. január 16-án elmondott híres beszédéből.²³⁵ Ezt követően pontosan ismertetésre kerülnek és jól kiválasztott forrásokkal – beszédrészletek, a békeszerződésből kiemelt cikkelyek, térképek, diagramok, statisztikai adatok, korabeli plakátok, helyszínek fotói stb. – kiegészülnek a békediktátum területi, etnikai, gazdasági és katonai szankciói.²³⁶ Külön alfejezetben ismertetik a szerzők a magyar reakciókat, a revíziós politika megszületését és annak jellemzőit.²³⁷ Ennek alátámasztására idézik Bethlen István miniszterelnök 1928. március 4-én elmondott beszédét.²³⁸

Nem kétséges tehát, hogy a tankönyvszerzők korrekten, történelmi hitelességgel, mondhatni a tacitusi elveket messzemenően figyelembe véve, harag és elfogultság nélkül ismertetik a száraz tényeket és adatokat. Annak máig ható következményeiről, traumájáról azonban szót sem ejtenek. Minden bizonnyal ezt a tananyagot tanító történelemtanárra bízzák.

Vázlatosan és a teljesség igénye nélkül tárjuk fel azokat a tényezőket, amelyek miatt Trianont a legnagyobb nemzeti traumaként tartjuk számon:

1. Trianon válságkezelésének két világháború közötti modellje csak tisztavirág életű eredményeket hozott, melyeket a háború utáni időszakra nem sikerült átmenteni.
2. Az 1948-49-ben létrejött új, a magyar társadalomtól teljesen életidegen belpolitikai modell Trianont és annak teljes problematikáját csak és kizárólag úgy interpretálta, mint amelyért kizárólagosan a régi rendszer politikai elitjei a felelősek. „Így aztán Trianon lassacskán „igazságossá” vált a magyar propagandában, s ezt követően a hivatalos történetírásban, az újságok hasábjain, az iskolai tankönyvekben.”²³⁹
3. A szocializmus évtizedei alatt Trianon tabu témának minősült. Tilos volt a témával foglalkozni, az igazság után kutakodni, vagy az igazságot nyilvánosságra hozni, s még csak utalni sem lehetett a történetekre.
4. Generációk nőttek úgy fel, hogy az iskolában Trianonról csak alig hallottak. Trianont az agyonhallgatás csendje uralta, s ez kihatott az utódállamokhoz csatolt területeken élő magyarság helyzetére is. Még a nemzetiségi kérdésnek a felvetése is tiltott területnek számított. Aki megpróbálta megkerülni a tilalmakat, azt elhallgattatták, szilenciumra ítélték, nacionalistának, sovinszótának bélyegezték. Olyan rendszerellenes személynek, aki Trianon és a nemzetiségi kérdés felvetésével éket próbál verni a baráti szocialista országok közé, s bomlasztani akarja a béketábor.

²³³ Száray, Kaposi (2006): 40-46.

²³⁴ Uo. 17-39.

²³⁵ Uo. 41-42., 45-46.

²³⁶ Uo. 40-45.

²³⁷ Uo. 40-41.

²³⁸ Uo. 45.

²³⁹ Ormos Mária (1990): Elhallgatások nélkül. Magyar Nemzet, 1990. június 4.

5. A nemzetiségi kérdést csak internacionalista megközelítésben lehetett említeni, mely szerint a nemzetiségek egyfajta hidat jelentenek a szocializmust építő szomszédos országok között.
6. A rendszerváltoztatás új fejezetet nyitott Trianon megismerésének vonatkozásában. Sorban jelentek meg a Trianonról szóló tanulmányok, könyvek, rövidebb-hosszabb írások, elemzések, s érzékelhetően nagy volt az igyekezet arra nézve, hogy a realitások felé terelődjön a közgondolkodás. A probléma kibeszélése tehát megkezdődött, de mindehhez nagyfokú illúzió is társult. Nem kellett azonban sok idő ahhoz, hogy kiderüljön: Dunának és Oltnak mégsem egy a hangja. A szocializmus feszítő bilincseitől megszabaduló utódállamokban nem az együttműködő, és a közös problémákat megoldani akaró politika nyert teret, hanem ezzel ellentétesen az újjáéledő nacionalizmus.
7. A trianoni problematika a maga teljességében máig feldolgozatlan.
8. Kimondva, kimondatlanul a magyarság zsigereiben hordozza a trianoni traumát, az igazságtalan és értelmetlen békediktátum minden következményét.
9. A 2010-ben elfogadott, a nemzeti összetartozásról szóló törvény új és más dimenzióba helyezte Trianont, megfogalmazta a kárpát-medencei új magyar önépítés programját, amelynek minőségileg új tartalommal való megtöltése még hosszú folyamat.²⁴⁰

Összegzésként

1. A történelmi traumákkal foglalkozó tankönyvi leckékben közölt tényanyag és megállapítások kisebb hibáktól eltekintve helytállóak.
2. A leckékhez mellékelte források, térképek, térképvázlatok, diagramok, statisztikai adatok, képek alkalmasak az események árnyalására.
3. A tanóra keretében ezen utóbbiak időhiány miatt azonban feldolgozhatatlanok.
4. Az ott közölt fogalmak számos esetben magyarázatlanok maradnak. Sokszor teljesen kaotikus a kronológiai rend.
5. Az események történelmi trauma jellege nincs kellően hangsúlyozva.
6. Az események traumaként történő kihangsúlyozása, annak a mára történő kiemelése tanárfüggő. Kiegészítő tanári magyarázat nélkül nem, vagy csak nehezen értelmezhető.

²⁴⁰ Lásd erre vonatkozóan: Vizi László Tamás (2014a): A sérelmi politikától a nemzetegyesítésig. A trianoni tehertétele kezelésének kormányzati törekvései a rendszerváltoztatás utáni Magyarországon. In: Bordás, Kontó, Ujma (2014): 53-73.; Vizi László Tamás (2014b): A trianoni trauma kezelésének 21. századi magyar modellje: a határon átívelő nemzeti önépítés programja. In: Hervainé dr. Szabó Gyöngyvér, Folmeg Márta szerk. (2014): Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 181-201.; Vizi László Tamás (2014c): Ninety years of Trianaon crisis-management. In: New approaches in a complex world. International relations, history and social sciences. Edited by: Barbara Biltsik, Alessandro Marengo, Nikolett Posta, Péter Krisztián Zachar. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 11-40.; Vizi László Tamás (2014d): Trianon-dictate and Possible Alternatives in the 20 Century. Central European Political Science Review. Editor János Simon. Quarterly of Central European Political Science Alliance. Bp. 2014. Vol. 15. Number 58. 39-81.